

Prvaci hrvatskoga realizma.

Za »Lj. Zvon« spisal Milan Marjanović.

Bitava predrealistička literatura sačinjava u glavnom jednu grupu. I zanosna ilirska poezija, ono malo romantike za doba absolutizma i perioda Šenoina u šestdesetim i sedamdesetim godinama — sve se to daje obilježiti jednom negativnom oznakom: nije bila socialna, nije bila izraz života, nego je htjela da bude vodjom života, nije bila to samostalna literatura, nego je bila patriotsko-politička: sad didaktička, sada historička, sada bojovna, sada sentimentalna. Samostalnih literarnih individualnosti bilo je malo, a osim Preradovića teško da je itko duboko zahvatao u sva savremena narodna pitanja.

U sedamdesetim se godinama podigao »Vienac« pod uredništvom Šenoae. Bio to smjer idealnoga romantizma. Šenoa je stvorio literarnu školu medju mladima, ali je njihov idealizam bio šupalj. Teoretsko estetičarstvo i moralizovanje malogradske bilo je u modi. Već se tada počeli nekoji mladji da bune. Bila je to mladež Starčevićeve stranke, koja je povela opoziciju proti Šenoi i »Viencu«. Kasnije je ta mladež pojačana sa novim drugovima, koji su se napojili ruskim realizmom ili (Kumičić) u Parizu francuskim naturalizmom — počela izdavati listove »Hrv. Vilu« i »Balkan«. Ovaj posljednji je vodio izrazitu borbu za naturalizam. Bilo je to u polovici osamdesetih godina. Bila je to borba u svemu slična onoj što ju deset godina kasnije proživila slovenska literatura. Taj čitavi »naturalizam« bio je tek nešto »brutalniji« romantizam. Zola je bio svima na ustima, ali se čitao Kumičić, taj predstavnik našega romantičkog naturalizma: nekoliko drastičnijih prizora, bestialni karakteri mjesto idealni, personificirane griješnosti — eto tog — naturalizma. Ali Kumičić je imao gladki, izvanredni štil — i to je pomoglo ogromnom (za naše prilike) širenju njegovih mnogobrojnih romana. Danas ih pozna svaka djevojka. I ako nije bio vodja, to je ipak najsnažniji talenat koji je izašao iz toga doba bio dr. Antun Kovačić¹⁾. — Ruski je realizam bio preoteo maha te si prokrčio put i u »Vienac«. Iza radikalne borbe osamdesetih godina nastupa mirno

¹⁾ Posebno izašle: »Baruničina ljubav«. — »Fiškal«. — »Pod Klekom« (pjesme). — »Hrvatska«: »Iadanjska sekta«. — »Balkan«: »Medju Žabari« »Vienac«: »Smetanje posjeda« — »U registraturi«.

doba realističkog našeg romana i pripoviesti. Kovačić je još diete borbe, sam se borio, ali 1885 javlja se već mimo tu borbu K s a v e r Š a n d o r - G j a l s k i ¹⁾ sa svojim »Batorićem« i »Marićom«. Dvie, tri godine kasnije javlja se opet iz Slavonije treći veliki predstavnik socialnog romana — Josip Kozarac ²⁾, dočim se opet na početku devedesetih javlja već na pol dekadentni »Janko Leskovar.« ³⁾ — Ova četiri pisca čine četiri etape razvoja boljega djela našega društva, u svom sliedu čine neki organički i postepeni prelaz iz vanjskoga svijeta u nutarnji. Promotriti ću dakle ovu četvoricu, premda bi mogao a i morao iznieti još barem desetoricu valjanih drugih pisaca realističnog smjera, ako bi htio da bude stvar podpuna.

Dr. Kovačić, isprva pod uplivom Šenoe, postao je tek u drugoj polovici osamdesetih godina samostalnim i jakim. — Čitamo li njegove zadnje radnje, frapirati će nas punoća dikcije, neiscrpivost pripodoba, bujnost jezika. Diviti se moramo njegovoj silnoj, tvoračkoj fantaziji, njegovoj na veliko osnovanoj radnji, njegovoj često veličanstvenoj satiri. U tim radnjama ima lica iz seljačkoga ili poluinteligenznoga svijeta, koji te iznenadjuju svojim grubim realizmom, tako su markantno i snažno izraženi, da ćemo toga malo naći u našoj literaturi. Ima dakako i mnogo nevjerovatnosti, romantike, ali ta je romantika znak silne tvoračke snage pisca. Groteskna, brutalna satira i sarkazam, koje često prelazi u karikaturu, odaje ozlojedjeno, zapeto veliko srce. Silna tvornost fantazije i žučljivost pisanja — to su dva elementa Kovačićeve umjetničke duše. On nije imao prilike da se smiri, život filistarski ga odviše razdraživao, te

¹⁾ »Matica«: »Pod starimi krovovi«. — »Iz varmegjinskih dana«. — »Biedne priče«. — »Tri pripovjesti bez naslova«. — »Na rodjenoj grudi«. — »Osvit«. — »Male pripovjesti«. — Posebno su izašle: »Marićon«. — »U noći«. — »Radmilović«. — »Vienac«: »U novom dvoru«. — »Janko Borislavić«. — »Gjurgica Agićeva«. »Mors«. — »Životopis jedne Excelence«. — »Legenda«. »Nada«: »Beg sa Sutle«. — »U žutoj kućici«. — »Kolo«: »Nesretnik«.

²⁾ Izašlo je posebno: »Medju svjetlom i tminom«. — »Mrtvi kapitali«. — »Tri ljubavi«. — »Tena«. — »Mira Kodolićeva«. — »Oprava«. — »Vienac«: — »U slavonskoj šumi«. — »Biser Kata«. — »Naš Filip«. — »Proletarci«. — »Kapetan Sašo«. — »Donna Ines«. — »Ljudi, koji svašta trebaju«. — »Moj djed«. — »Tri dana kod sina«. — »Rodu u pohodu«. — »Dom i svijet«: »Kršelići neće ljepote«. — »Nada«: »E. Lazarević«. — Drama: »Tunja Benavilo«.

³⁾ »Vienac«: »Misao na vječnost«. — »Poslie nesreće«. — »Katastrofa«. — »Nada«: »Jesenji cvietci«. — U »Matici«: — »Propali dvori«. — »Sjene Ljubavi«. —

se tako njegova tvornost izrodila u romantiku, a njegovo nezadovoljstvo, još pojačano tom romantikom, prešlo je u rušenje svega. Kovačić je bio kaotična duša: znao je što neće, ali jer ga je za svih strana tištilo, a on se nastojao svega niskoga otresti, nije imao vremena ni mira da dozna što hoće, da postane pozitivan. Tako je i njegova plodnost služila u negativne svrhe. Bio je diete borbe, bio je žrtva onodobnoga vrienja. Njegova satira »Medju Žabari«, satira na čitavi jedan grad, pisana u feljetonističkoj formi što se invencije i romantike i bujnosti, kojom on to sve karikira, tiče — nema u nas premca. Kovačić je bio eruptivni, vulkanički talenat, bio je prvi književnik, koji je stupio u očitu opoziciju proti čitavom našem društvu. U toj borbi je pao. Poludio je. Umro je 1889 u ludnici.

Godine 1884 pojavio se Gjalski u »Viencu« sa malom pripoviedkom iz zagorskog plemenitaškog života. Dvie je godine kasnije izdala »Matica« prvu njegovu knjigu. Postao je odmah popularan. Počeo je da osvaja duhove sa svojim turgenjevskim realizmom, sa dobrom dozom romantičke sentimentalnosti. Mirni realizam. Opisivao je naše plemstvo. Postao je Homer Zagorja. Onda se bacio na psihološke, filozofske i socialne probleme. »Borislavić« bi imao biti naš »Faust«, a »U noći« naš »Dim« i. t. d. Gjalski je prvi počeo da razpravlja sa viših gledišta socialna pitanja, prvi je umio duboku psihološku analizu, te potaknuo razne filozofske probleme. On je naš prvi savremeni pisac, koji je ujedno europski i svjetski. Ali to i je izvor njegovih duševnih borba i nemira. U njemu se bori patriot, koji zakrinuto gleda na našu nevolju, te joj traži uzroka u našim domaćim društvenim prilikama, u njemu se bori taj patriot koji bi htio da odgaja narod — proti modernom psihologu i misliocu, koji traži užitaka i slobodnu individualnost. Egoizam i altruizam, rad za druge i užitak za sebe, rodoljub i kozmopolit, demokrat i aristokrat, razarajući analitik i impresionistički sintetik, pesimista i optimista, idealista i realista, često i naturalista, mistik i prirodnjak — sve se to bori jedno proti drugomu u Gjalskovoju duši. Sve je te borbe i te probleme on kušao riešiti u svojim djelima. Čas hoće čistu ljubav, čas užitak, rafinovani užitak. Žena mu je jedan put vjerna družica i tješiteljica, drugi put čarobno diete kojim se on igra. Žena mu je u obće više manje nesamostalna dražestna ili dobra lutkica. On je epikurejac rafinovanih užitaka. Njegova je psihološka oštrina često frapantna, dočim je drugi put odveć šablonska, njegov je štil čas nalik na zrake sunca, na himnu životu, a čas spet govori iz njega mračni Schopenhauer. Čovjek impresije — to je Gjalski, ali koji bi

htio da to ne bude, koji bi htio da se umiri i ustali. Bori se proti društvu, ali mu često i podlegne. Umirenje neće nikada naći. On je u literaturi tipičan dokaz prelaznog stanja naše više inteligencije. Sentimentalno-romantični patriotizam mieša se i bori za visokim europejstvom. Uzke i nizke se prilike šire i niveau hoće da se digne. Titanska borba Kovačića prama vani, vodi se kod Gjalskoga unutra, u duši. Spiritualni je momenat doduše jači, te prelazi u mistiku, ali tradicije i krv nedaju se uništiti. Zlo je kad se odieli duh i priroda u čovjeku, pa kad se stanu međusobno boriti.

Iz plodne i ravne Slavonije diže se eto sabrinut i ozbiljan Kozarac. Vidi plodne zemlje, a neobradjene. Narod gine medju »gospodom« i tu se »proletarizira«. A ti proletarci se gadno bore za kruh, dočim u zemlji leže »mrtvi kapitali«. I onda ekonom zemlje kliče: izrabite te mrtve kapitale i biti će dobro. Zlo ga još uvijek zabrinjuje. Slavonac je lien, teži za užitkom. Gdje je pravi uzrok zlu? I onda piše svoje »Medju svjetlom i tminom«: »Čovjek da unapriedi svoj narod, treba da bude sluga svoje zemlje. — Krilata rieč, ali kod nas nepoznata i malo cienjena«. — Tu se diže ciena čovjeku. Čovjek treba da uporabi svoju snagu. »Sluga svoje zemlje i — gospodar svoje žene«. »Žena« i »mrtvi kapitali« ležali su u zemlji ili u duši ljudskoj, to su dva pitanja, koja izpunjavaju čitavi rad Kozarćev. Bio je najprije ekonom tla, onda ekonom čovjeka, a sad je postao ekonomom duše, ako se mogu tako izraziti. Ali taj ekonom više analizira nego li daje uputa. On iznaša zlo, ali tek gdje-gdje spominja kako da ga popravimo. Svoje probleme uvijek veoma duboko zahvaća, a iznaša ih kratko. Radnje njegove nisu velike. Njegov se umjetnički horizont sve više širio — v novije doba ga sve više zanimaju generalna pitanja života. Od ekonoma postaje psiholog a gdje-gdje i filozof. Ni zemlja, ni vanjski čovjek nije glavno: duša naša je glavno. I on študuje tu dušu. Njegov razvoj je postepen i sasma organički. Mirnoća je veća nego u Gjalskoga. Kritika nije satirička kao ona Kovačića: on razriešuje čvor, a Kovačić ga htio presjeći. Prvi je Kozarac počeo u nas da dublje proučava ženu. — Kozarac priznaje istinitost darvinizma i za to već zadnje pripoviesti svršavaju nekako s resignacijom: suza oproštenja uzajamnoga spaja u zadnji čas njegove parove. Da, na krutost prirodnih zakona, kojima se ne možemo oteti — ostaje odgovor suza: samilost. I tako je našao neko smirenje, treći mirniji od prve dvojice hrv. realista.

Literatura se bacila na duševne probleme; socialna strana je postajala sve slabija. Prilike su bile takove, da su se književnici

morali povući iz javnoga života: uvukli se u sebe. Psihologija barem ne spada pod cenzuru! Svaki je živio za sebe, radio za sebe, mislio za sebe: doba pustinjaka. Taj se pojav može opaziti u čitavom našem društvu tamo od polovice devedesetih godina. Bolji se ljudi povukli. I u literaturi se opazio taj fakt. Izraza je našao u Leskovaru. Leskovar se javio dosta kasno i napisao je samo šest pripovijesti, pa ga ipak mnogi svrstavaju među prve naše pripovjedače, čulo se dapače glasova, koji mu daju baš prvo mjesto. Leskovar je skroz moderan, njegovi junaci su moderne senzitivne, rafinirane osamjele duše, koje muči njihova prošlost. Leskovar nije bogat na motivima, dapače je u njima jednoličan: ali je on neiscrpiv u finim nuansama. U prve tri pripovijesti nešto tmurniji, u zadnji tri nešto svjetliji — zadržao je uvijek isti akord: mol-akord. Leskovar je pjesnik onih modernih duša, koje su pune idealnih tražbina, pa kada ne nadju u životu ili u sebi absolutnoga savršenstva, bježe život i u osami protraju ostale dane. Skršene duše, koje ubijaju misli na njihovu nečistu i pogriješnu prošlost. »Sve ili ništa« — to je reč bi deviza tih dekadentnih ljudi. — »Ništa se neda izbrisati, ništa zaboraviti, i za to trpi za sve tvoje ili tuđe prošle čine« — Leskovar je jedan od onih ljudi, koji uživaju u boli, koji si sami stvaraju boli. Nije to onaj Schopenhauerski pesimizam kako se javlja često kod Gjalskoga, niti je to ona bol radi krutosti prirodnih zakona kako se javlja u Kozarca, nego je to više neki pesimizam razpoloženja, neki epikureizam boli. Leskovarovi junaci nisu aktivni, to su pravi »jesenski cvietci«, sjene koje nevolja ne grize i trapi nego ih jednolično tišti. — Umjetnička forma Leskovarova je izvanredno rafinirana, prikazivanje plastično, kratko, a slikovite prizore ljubi nada sve. Nekoja mjesta (osobito u novijim radnjama) pjesme su u prozi ili da bolje rečem slike u riečima. — Ženski mu tipovi nisu duboko študirani, te su stereotipni baš kao i muški. Ali Leskovar je već samo po formi gdjegdje realista turgenjevski, ali nam on ne podaje vanjski nego nutarnji, ne podaje objektivni, tuđi, nego svoj, subjektivni sviet. Za to je samo jedna radnja socialne naravi (»Katastrofa«) a samo u dvima se dotiče s par rieči socialnih prilika. Leskovar je naš zadnji veliki realista i prvi moderni dekadent. U njemu se je naš realizam produševnio, postao je nutarnji, subjektivniji. —

Naša se literatura odvraća od realnosti: to je eto gotovi fakt. Pokušao sam ovdje u četiri predstavnika škicirati četiri etape toga odvratanja. Umjetnost, koja se je jedva bila počela u osamdesetim

godinama da socializira, nakon manje od deset godina, gdje se borila socialna sa psihološko - čistoumjetničkom strujom pobijeduje ova zadnja. Danas imamo mladež-modernističku-artističku-nesocialnu. — Kovačić je bio socialan skroz i skroz, ali baš za to jer je bio samo socialan — podlegao je. Društvo neda slobode individualne. Gjalskoga je spasilo od iste sudbine to — što se utekao europskim, općim, širim problemima, i što uz socialnu sreću nije nikada zaboravio i na to da je on individuum koji ima pravo i na individualnu sreću (u duševnom smislu). Kozarac se tješio — općim prirodnim zakonima i nemoćno spustio suzu sažaljenja. A Leskovar eto odbjegao jednostavno socialni život i uvukao se u individualni. — Literatura se umjetnički usavršuje, postaje umjetnički čišća, ali socialni dojam i interes gubi. Socialne se misije odriće. Za što? Odriće se pod pritiskom. Prilike su tako tiranske, da niveliziraju karaktere i sapinju slobodu, ruše polet i veličinu. Maljušasta pitanja zagušuju velike probleme. Ali opet taj fakt, kako se u literaturi očituje, svjedoči o premalenoj odornoj snagi naših književnika. — Pitati bi se moglo: što je bolje, da bude literatura socialna ili čistoumjetnička? Nekoji zamienjuju pojmove, pa formuliraju to pitanje ovako: nacionalna ili kozmopolitska? Na sva ta pitanja sada ne odgovaram. Kazati ću tek toliko: literatura jest izraz života, a ne vodja života. I naša nova literatura je izraz života. Kakav je onda taj život? I on postaje nesocialen, nejavan, slabašan. Obično se tomu kaže: apatičan i indolentan. A »život« koji je »nejavan« nije život. Društvo (societas) nedruštveno (nesocialno) nije društvo. Bolji dio naše inteligencije je deprimovan, potišten. Koji je izlaz? Promieniti prilike; u prvom redu pako: izvojštiti slobodu biti svoj, samostalan i iskren. Ali teorijama se ta sloboda ne izvojšćuje: jaki individui, koji probiju i proderu te mreže oslobadjaju i umjetnost i društvo. A dok nema tih — jedini je put udruge, koje će omogućiti javno nastupanje samostalnih, izrazitih i jakih pojedinaca. Pojedinci, individui vriede više od svih struja, smjerova, udruaga i škola.

